

§ 1. Предмет і завдання науки конституційного права

Становлення України як суверенної правової держави потребує вивчення широкого кола державно-правових проблем з урахуванням вітчизняного державотворення і зарубіжного досвіду регулювання конституційно-правових відносин. Наука конституційного права — складова частина юридичної науки України, яка, в свою чергу, входить до системи суспільних наук. У системі юридичних наук є загальнотеоретичні, історичні, галузеві, порівняльно-правові і прикладні науки. Наука конституційного права України належить до системи галузевих наук, і її головна особливість полягає в тому, що вона розкриває закономірності й тенденції конституційного регулювання суспільних відносин у державі, становлення конституціоналізму, конституційної законності, формулює основний понятійний апарат, наукові категорії, що їх застосовує, аналізує чинне конституційно-правове законодавство, роль, функції та призначення конституційно-правових інститутів. До її предмета відносять не тільки норми й інститути цієї галузі права, а й аналіз державно-правових відносин, їх специфіки, основи їх виникнення, розвитку та припинення. Аналіз ефективності дії конституційно-правових норм та інститутів, пропозицій щодо підвищення їх результативності — найважливіше завдання цієї науки.

Наука конституційного права має своїм предметом вивчення галузі конституційного права. Вона розкриває притаманні цій галузі закономірності, тенденції розвитку державно-правових процесів.

До предмета науки конституційного права України належать розробка комплексних теоретичних проблем становлення народовладдя в Україні і його конституційного регулювання, сутність народного, державного і національного суверенітету та форми і механізми реалізації його на практиці, розвиток конституційного процесу, його проблеми і труднощі, аналіз основ правового статусу особи, конституційних принципів взаємовідносин держави і громадянина, особливостей правового становища іноземців, біженців, осіб без громадянства, національних меншин, конституційних основ організації громадянського суспільства. Важливим аспектом науки є аналіз відповідності конституційно-правового закріплення основних прав, свобод і обов'язків громадян України міжнародно-правовим стандартам прав людини.

В умовах становлення в Україні конституціоналізму на основі загальнолюдських цінностей особливим предметом науки є аналіз сутності, принципів, функцій Конституції, механізму її прийняття та зміни, ролі конституційного законодавства у демократизації суспільних відносин в Україні, у формуванні правової держави і громадянського суспільства. До її предмета також належить аналіз конституційно-правового регулювання правового статусу політичних партій, громадських об'єднань, масових громадських рухів, юридичного статусу релігійних організацій, засобів масової інформації, інших елементів громадянського суспільства.

Становлення правової держави пов'язане з формуванням в Україні дієздатних владних структур на основі принципу поділу влади між законодавчою, виконавчою та судовою, що також є предметом науки конституційного права. До предмета науки конституційного права також належать питання розмежування владних повноважень між центром і регіонами, адміністративно-територіального устрою, державних символів, конституційно-правової відповідальності державно-правових конфліктів.

На сучасному етапі розвитку науки конституційного права їй притаманна низка взаємопов'язаних тенденцій: а) збільшення кола питань, які вона аналізує; б) розширення методологічного інструментарію наукових досліджень; в) орієнтація на усебічне врахування позитивного досвіду наукових досліджень конституційної теорії і практики інших країн світу; г) більша орієнтація на забезпечення практичних проблем державотворення; ґ) використання у своїх рекомендаціях результатів політологічних і соціологічних досліджень; д) розширення експертних можливостей науки конституційного права в законотворчому і в цілому в нормотворчому процесі.

Однією з основоположних тенденцій розвитку науки конституційного права України на сучасному етапі є розширення її предмета, що зумовлено демократизацією суспільних відносин, у тому числі в науковій сфері, розширенням предмета конституційного регулювання. Зокрема, до її предмета і раніше належав аналіз політико-правових поглядів учених з проблем конституціоналізму. Але на сучасному етапі це стає особливо актуальним. Це важливий фактор розширення предмета науки. Позитивною тенденцією розвитку науки конституційного права України є збагачення її методологічного арсеналу досліджень. Дедалі активніше починає застосовуватись порівняльно-правовий метод, враховується практика державотворчих процесів інших країн світу.

Наука конституційного права України має свої завдання, головними з яких є проникнення в сутність та призначення відповідної галузі права, розкриття основоположних політико-правових принципів галузі, тенденцій розвитку конституційного права України в

цілому і його конституційних інститутів. Особлива увага приділяється основам конституційного ладу, в якому втілюються головні напрями побудови в Україні правової, демократичної держави, взаємовідносин особи і держави, становлення суверенітету народу України та форми його реалізації. Критично осмислюючи здобутки державотворення в нашій країні, а також зарубіжний конституційний досвід, наука допомагає втілювати відповідні теоретичні положення і концепції в державно-правову практику. З урахуванням сучасного державотворення в Україні великого значення набуває осмислення таких проблем, як верховенство права, економічний, політичний та ідеологічний плюралізм, поділ влади, взаємодія владних структур, пріоритет загальнолюдських цінностей, роль конституційного законодавства в становленні в Україні демократії, правової держави, дієздатного громадянського суспільства, уникнення державно-правових конфліктів, яким наука конституційного права приділяє значну увагу.

Наука конституційного права України — цілісна система знань. Це означає, що в її складі є відносно відокремлені комплекси теоретичних положень, теорій, концепцій, які базуються на основі пізнання сутності суспільних відносин, тенденцій їх розвитку в конституційно-правовому полі. Вони тісно між собою зв'язані, оскільки одні теоретичні висновки і положення є основою для інших. Тому система науки конституційного права України являє собою підпорядковану сукупність відносно самостійних комплексів теоретичних положень, їх логічний взаємозв'язок.

Система науки визначається насамперед системою конституційного права України як галузі права. Вона відображає закономірності самої галузі, бо має обслуговуючий характер, і тому кожному елементу системи права відповідає самостійний розділ конституційно-правової теорії.

Однак це не означає, що система конституційного права України як галузі права повинна ототожнюватися із системою науки, оскільки перед нею стоять більш складні завдання, аніж роз'яснення призначення відповідних норм та інститутів права, її завдання включає аналіз загальних закономірностей розвитку конституційного права як галузі права, вивчення предмета цієї галузі, методів конституційно-правового регулювання суспільних відносин, суб'єктів та об'єктів, інститутів, місця галузі в системі права України. Наука визначає свій предмет, систему, методи дослідження, джерела науки.

Сукупність теоретичних висновків і положень із зазначених проблем становить перший розділ системи науки, який має назву «Конституційне право України як галузь права і наука». Цей розділ посідає перше місце в системі, оскільки без аналізу проблем, які

розглядаються в ньому, неможливо зрозуміти роль конституційного права як галузі, його призначення, функції, завдання, роль відповідних конституційно-правових інститутів у регулюванні суспільних відносин і становленні правової держави.

Другим розділом системи науки конституційного права України є вчення про Конституцію. Йдеться про характеристику цього нормативного акта як Основного Закону держави, його юридичні властивості, завдання, функції, тенденції конституційного процесу, аналіз нової Конституції України, механізму її реалізації, її окремих інститутів, норм, положень про охорону Основного Закону.

Наступною складовою частиною предмета науки конституційного права є комплекс теоретичних положень, присвячених основам конституційного ладу України. Вони охоплюють висновки і концепції, пов'язані з проблемами суверенітету, народовладдя, організацією і функціонуванням політичної системи, якістю їх конституційно-правового регулювання. До цього розділу віднесено проблеми закріплення устрою громадянського суспільства; правового статусу засобів масової інформації; ролі держави в економічній сфері в умовах розвитку ринкових відносин; проведення в життя мовної політики; співвідношення принципу верховенства права і законності; забезпечення найвищої юридичної сили Конституції в системі нормативно-правових актів України; прямої дії конституційних норм; захисту суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки; нормативного регулювання державних символів. В умовах соціально-економічної і політичної нестабільності, перехідного суспільства актуальною є проблема державно-правового забезпечення захисту основ конституційного ладу.

Самостійним і досить актуальним є розділ науки конституційного права України, присвячений основам правового статусу людини і громадянина, який включає в себе цілісний комплекс теоретичних положень, висновків і концепцій щодо громадянства України, класифікації основних прав і свобод громадян, тенденцій їх конституційного регулювання на сучасному етапі, характеристики основних обов'язків. Наука аналізує громадянські, політичні, соціально-економічні, культурні права громадян України, механізм, проблеми і труднощі їх реалізації, гарантії прав і свобод в умовах перехідного стану суспільних відносин. У межах цього розділу науки вивчаються правові проблеми статусу іноземців, осіб без громадянства, національних меншин, біженців, реалізації обов'язків громадян.

Складовою частиною науки конституційного права України є комплекс теоретичних ідей, висновків, положень щодо територіального устрою держави. Йдеться про правовий

статус Автономної Республіки Крим, адміністративно-територіальних одиниць. Особливого значення набувають розв'язання наукової проблеми чіткого розмежування владних повноважень між центром і регіонами, принципи їх взаємовідносин, тенденції можливого розвитку територіального устрою України.

Самостійним і важливим розділом науки конституційного права України є розділ, присвячений основам конституційно-правового статусу законодавчої, виконавчої і судової влади, прокуратури, Конституційного Суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органів місцевого самоврядування. Теоретичні положення і висновки, концепції науки спрямовані на підвищення ефективності функціонування цих державних і самоврядних органів.

Отже, система науки конституційного права України за своєю суттю відповідає системі галузі права. Однак вона є значно ширшою, оскільки вивчає не лише конкретні конституційно-правові інститути і норми, а й загальну характеристику галузі, її особливості, місце і роль конституційного права в національній правовій системі, тенденції розвитку галузі на сучасному етапі розвитку суспільства.

Під впливом соціально-економічних і політичних перетворень змінюється тематика досліджень науки конституційного права — виникають нові теми, концепції, розширюється понятійний апарат. Деякі теми розглядаються по-новому з урахуванням зарубіжного і вітчизняного досвіду.

Наука конституційного права України, формулюючи відповідні теоретичні дослідження, висновки, пропонуючи нові концепції, спирається на теоретичні джерела філософського, соціологічного характеру, на здобутки теорії держави та права, психології, науки управління, політології. До таких джерел належать праці вітчизняних і зарубіжних вчених, які розкривають насамперед питання демократії, самоврядування, поділу влади і взаємодії владних структур, основ конституційного ладу, верховенства права, побудови правової держави тощо. Концепції і теоретичні підходи вітчизняних і зарубіжних авторів є різними, оскільки ґрунтуються, як правило, на різних методологічних засадах, їх критичне осмислення має велике значення для наукового процесу, збагачення науки конституційного права України світовим досвідом конституційно-правового регулювання суспільних відносин. Однією з важливих закономірностей розвитку наукових досліджень в Україні з конституційної тематики є врахування більшою мірою, ніж раніше, як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду.

- Джерелами науки конституційного права України насамперед є правові акти, що містять конституційно-правові норми. Серед них чільне місце посідає Конституція України. Неабияке значення мають також закони. За останні п'ять років в Україні прийнято чимало законів, які є важливим джерелом науки конституційного права і в яких втілено багато ідей вчених-конституціоналістів. Наука обґрунтовує закладені в нормативних актах концепції і поняття, виявляє тенденції правового регулювання суспільних відносин, розкриває взаємозв'язок між конституційними інститутами, дає доктринальне тлумачення відповідних нормативних приписів.

На основі аналізу чинних конституційних норм та інститутів наука виявляє тенденції взаємовідносин громадянина, держави і суспільства, пропонує шляхи вдосконалення конституційного процесу, розбудови державності на демократичних засадах, формування громадянського суспільства, його головних інститутів. Усе це має велике значення для державотворчого процесу в нашій країні, розвитку демократії.

Наука конституційного права України не може повною мірою виконувати свої завдання і функції, якщо вона не матиме своїм джерелом реальну конституційно-правову практику, тобто ті процеси, що відбуваються на основі конституційних норм та інститутів. Тому наука для своїх висновків, теоретичних положень має своїм джерелом практику діяльності Державних органів, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших суб'єктів конституційно-правових відносин. Сьогодні ця практика стає дедалі різноманітнішою, поліфонічною, а з деяких питань — досить нестабільною, зі значними суперечностями. Аналізуючи наявну практику розвитку державно-правових процесів, наука конституційного права України пропонує моделі і механізми розв'язання державно-правових конфліктів, колізій нормативних приписів. Це одне із важливих завдань науки на сучасному етапі її розвитку.

Наука конституційного права України перебуває на етапі становлення. Актуальні проблеми конституціоналізму, державотворення, правового статусу людини і громадянина, конституційного ладу, організації і функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування, територіального устрою, правового статусу структур громадянського суспільства, виборів, референдумів, державно-правової конфлікто-логії, конституційно-правової відповідальності аналізуються в працях вітчизняних вчених. Цим та іншим актуальним проблемам конституційного права увагу приділяють такі вітчизняні вчені, як: М. Баймуратов, О. Бандурка, Л. Байрачна, Ю. Битяк, Л. Бориславський, В. Волков, М. Воронов, А. Георгіца, В. Головченко, Ю. Грошевий, Р. Давидов, В. Жу-равський, А. Заєць, Н. Ісаєва, В. Кампо, Н. Карпачова, А. Колодій, В. Колісник, О. Копиленко, В. Кравченко, О. Куш-ніренко, С. Лисенков, С. Лукаш, М. Малишко, Г. Мурашин, О. Мурашин, О. Майданник, В. Медведчук, Н. Нижник, Б. Ольховський, В. Опришко, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Пет-ришин, В. Прилуцький, О. Пухтинський, П.

Рабінович, В. Ріяка, В. Речицький, О. Святоцький, Т. Слінько, В. Сіренко, О. Скрипнюк, А. Селіванов, В. Селіванов, В. Стефанюк, П. Стецюк, В. Тацій, В. Тихий, Є. Тихонова, Ю. Тодика, М. Цвік, В. Цветков, С. Шевчук, Н. Шукліна, Ю. Шемшученко, О. Фрицький, В. Яворський.

Останніми роками в Україні захистили кандидатські дисертації, присвячені актуальним конституційно-правовим проблемам: Л. Ф.-Альбертіні, О. Батанов, О. Биков, І. Бодрова, М. Воронов, Ф. Веніславський, В. Величко, С. Грицкевич, В. Гергелійник, О. Горова, Г. Журавльова, К. Закоморна, І. Заяць, Р. Ісмаїлов, Р. Князевич, В. Кичун, А. Коваленко, А. Крусян, А. Кельман, Ю. Коломієць, В. Куйбіда, М. Катеринчук, Л. Липачова, О. Лавринович, П. Любченко, О. Лотюк, Л. Летнянчин, О. Марцеляк, О. Мельник, Н. Мішина, В. Нікітюк, О. Осауленко, Ж. Пустовіт, Н. Плахотнюк, Л. Сіленко, І. Слідченко, М. Савенко, І. Солов'євич, Т. Смирнова, Т. Стешенко, В. Скрипничук, В. Серьогін, С. Серьогіна, В. Скомороха, О. Тодика, Ю. Ткаченко, М. Тесленко, П. Ткачук, В. Федоренко, Г. Федоренко, С. Чехович, І. Шумак та інші.

У становлення конституційної доктрини в нашій державі суттєвий внесок вносили і вносять нині діючі і колишні судді Конституційного Суду України: В. Вознюк, П. Євграфов, В. Іщенко, М. Корнієнко, М. Костицький, М. Козюбра, Л. Малинникова, П. Мартиненко, О. Мироненко, В. Німченко, В. Розенко, М. Савенко, М. Селівон, В. Скомороха, І. Тимченко, В. Тихий, П. Ткачук, Л. Чубар, В. Шаповал, С. Яценко, в діяльності яких оптимально поєднуються теоретичні й практичні аспекти розгляду і розв'язання актуальних проблем сучасного конституційного розвитку України.

Для вітчизняної науки конституційного права настав час осмислення накопиченого знання як результат теоретичного освоєння нею свого предмета. На сучасному етапі є всі умови для подальшого розширення масиву конституційно-правового знання. Впровадження ідеологічної багатоманітності, відмова від «блокового мислення», зближення правових ідеалів, сприйняття національною правовою системою норм міжнародного права дало можливість враховувати позитивний досвід конституційно-правового регулювання суспільних відносин. У конституційно-правових дослідженнях розширюються можливості застосування порівняльно-правового методу аналізу соціальних процесів. У результаті збагачується як загальна теорія конституційного права, так і конкретні поняття, категорії, теорії і концепції, більш чітко проявляється соціально-політична зумовленість конституційно-правових інститутів, закономірності їх становлення та розвитку.

§ 2. Функції науки конституційного права

Наука конституційного права має характерні функції, що визначаються насамперед її предметом. У них розкриваються її сутність, призначення, роль для правотворчого і правоза-стосовного процесів, підвищення політико-правової культури населення, фахівців-юристів, для навчального процесу тощо.

Наука конституційного права реалізує кілька взаємопов'язаних між собою функцій, а саме: політичну, методологічну, ідеологічну, прогностичну, комунікативну, експертну.

Політична функція науки конституційного права України полягає в тому, що вона спрямована на формування політичних переконань і орієнтацій у суспільстві, на становлення високої політико-правової культури, без якої не існує ні цивілізованого суспільства, ні правової держави. Вона також обґрунтовує політико-юридичні акції держави, в тому числі у зв'язках з іншими країнами, дає тлумачення таких понять, як «суверенітет народу», «поділ влади», «державна влада», «самоврядування», «ідеологічна і політична багатоманітність». В умовах становлення державності все це має особливий політичний характер, у тому числі зовнішньополітичний.

Ідеологічна функція науки конституційного права України полягає в тому, що вона аналізує ідеї і цінності, що їх втілено у чинній Конституції України, в Концепції нової Конституції, у проектах нового Основного Закону, в Конституційному договорі, а також ідеї і цінності, які бажано було б втілити в державно-правову практику. Наука сьогодні відходить від вузькокласового підходу й орієнтується на загальнолюдські цінності.

Норми й інститути конституційного права справляють ідеологічний вплив на суспільне життя, на напрями розвитку правової системи України, політичного процесу. Особливе значення мають положення ст. 15 Конституції України про те, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, що жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. До завдань науки належить вивчення ідейно-тематичної спрямованості нормативних актів, їх значення для державо-40

творчого процесу. Без цього немає й аналізу ефективності цих актів, їх відповідності міжнародно-правовим стандартам, напрямам розвитку держави і суспільства. Конституційно-правове закріплення ідеологічної і політичної багатоманітності — це теж ідеологія держави, шлях відходу від ідеологічного монополізму колишніх часів.

Водночас саме конституційне право може закріпити у своїх приписах загальнонаціональну ідею, яка б об'єднувала, а не роз'єднувала український народ. Президент України Л. Д. Кучма у своїй доповіді на урочистих зборах з нагоди 5-ї річниці незалежності України зазначав, що Україні важко буде вижити, вистояти й утвердитися в ідеологічному вакуумі. У державі має бути ідеологічна домінанта, але ж не як державна ідеологія, а як ідеологія державного будівництва. Це однозначно й очевидно. І побудована не на абстрактних утопіях, а на природних високих національних, загальнонародних цінностях. Йдеться про національну ідею. Це ідея сильної та процвітаючої України; ідея державності, патріотизму і солідарності; ідея духовності, конституційного порядку, громадянського миру і злагоди; ідея справедливості та добробуту; ідея відкритості світу.

На сучасному етапі зростає роль прогностичної функції науки конституційного права. Це пов'язано насамперед із формуванням нової правової системи України, основою якої є конституційні норми. Підвищується значення соціального і юридичного прогнозування в стратегії законотворчого і в цілому нормотворчого процесу, прогнозування розвитку конституційного процесу, сприйняття населенням республіки державно-правових новацій. Конституційно-правові норми й інститути працюють тільки тоді, коли вони сприймаються населенням, не суперечать його світоглядові. Тому розроблення науковцями концепцій законодавчих актів, в яких би враховувалися можливі політичні, ідеологічні, економічні, соціальні, екологічні, демографічні та інші наслідки майбутніх законів, має велике значення для ефективності правової системи в цілому, для суспільної злагоди, забезпечення в Україні демократичної спрямованості розвитку політико-правових процесів.

Методологічна функція науки конституційного права України спрямована на допомогу іншим суспільним наукам, оскільки наука конституційного права тлумачить і оперує такими поняттями, як «суверенітет», «основи конституційного ладу», «основи правового статусу людини і громадянина», які мають суттєве значення й для інших галузевих наук.

Комунікативна функція науки конституційного права України пов'язана з інформаційними відносинами, з формуванням суспільної оцінки діяльності державних і самоврядних органів, політичних партій і об'єднань, розвитком конституційного процесу в державі, станом із забезпеченням прав людини і громадянина. Ця функція безпосередньо спрямована на формування політико-правової культури населення, фахівців державного апарату, і її можливості в цьому напрямі на сучасному етапі значно розширюються. Окрім державних видавництв, література з конституційного права видається в Україні й іншими поліграфічними структурами різних форм власності.

Експертна функція науки конституційного права України проявляється в тому, що фахівці з конституційного права дедалі частіше залучаються до виконання експертиз проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з конституційного права.

§ 3. Методологія науки конституційного права

Кожна суспільна наука має свій методологічний інструментарій, за допомогою якого вона вивчає відповідні відносини і дає пропозиції практиці. Метод науки — це сукупність правил, прийомів, принципів наукового пізнання, які забезпечують набуття об'єктивних достовірних знань. Методологія науки — вчення про методи пізнання

конституційно-правових реалій, теоретичне обґрунтування методів і способів пізнання цих реалій, що ними послуговується наука конституційного права України. Під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників відбуваються суттєві зміни у методологічній базі науки. Методологія науки допомагає вирішенню питань розвитку конституційного процесу, його спрямованості, шляхів державотворення. У свою чергу, це дає можливість наукового обґрунтування організації та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування, оптимального конституційного регулювання основних прав і свобод громадян тощо.

На сучасному етапі науці конституційного права України доводиться вирішувати й складні методологічні питання, зумовлені загальним станом і проблемами методології права. Загальний стан розроблення методологічних проблем українського правознавства відстає від сучасних потреб, хвибує відчутними недоліками. Набули поширення методологічна невизначеність, еkleктизм, некритичне запозичення певних методів та методологічних засобів інших наук поза межами їх можливого використання у дослідженнях соціально-правових проблем. Трапляються непоодинокі прояви абстрактного соціально-беззмістовного визначення державно-правових явищ, нерозбірливого застосування концепцій та норм, що належать до різних, почасти протилежних зарубіжних правових систем.

Методологічні питання науки конституційного права сьогодні безпосередньо пов'язані з вирішенням проблем всієї юридичної науки, ефективним застосуванням сучасного методологічного інструментарію для аналізу державно-правових процесів, підвищення ролі науки в розбудові української державності. В умовах перехідного етапу розвитку суспільства ця проблема має суттєве значення, оскільки йдеться про необхідність пошуку шляхів підвищення впливу результатів конституційно-правових досліджень на формування в Україні демократичної, соціальної, правової держави, забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, становлення теорії і практики конституціоналізму, політичної, економічної, ідеологічної багатоманітності, забезпечення суверенітету українського народу.

Як окремі методи, так і методологія в цілому значною мірою визначаються предметом самої науки конституційного права, оскільки це об'єктивний чинник. Але при цьому важливу роль відіграють суб'єктивні фактори. Вони складаються з можливості та здатності дослідника використовувати як традиційні, так і нові методи аналізу державно-правових явищ. Закріплена в ст. 15 Конституції України політична та ідеологічна багатоманітність, різні філософські та світоглядні позиції і підходи до аналізу конституційного процесу в Україні не виключають, а, навпаки, припускають з метою одержання вірогідної наукової інформації та обґрунтованих висновків використання низки загальних та конкретних методів аналізу конституційно-правових проблем.

Для науки конституційного права України у методологічному аспекті настав непростий період, як і для суспільної науки в цілому. Методологія марксизму-ленінізму не задовольняє науку. Метод діалектичного матеріалізму, який розглядався переважно як основоположний, сьогодні не діє, оскільки свого часу він був спрямований на акцентуацію протилежностей у політичному процесі, на вузькокласову орієнтацію правової системи, на відхилення від загальнолюдських конституційних цінностей і набутків, зокрема таких, як правова держава, поділ влади, політичний плюралізм, парламентаризм тощо. Метод діалектичного матеріалізму значною мірою себе вичерпав саме у вузькокласовому розумінні. Але й сьогодні він дається взнаки у конфронтації владних структур, різних політичних течій, коли жодна зі сторін не бажає нічим поступитись. На основі цього методу понад 70 років у нашій країні велись дослідження, виховано не одне покоління науковців. У його межах особливо акцентувалось на боротьбі протилежностей, обґрунтовувалась перевага вузькокласових інтересів, завдань, політичних акцій, протиставлялися класові і загальнолюдські цінності, підкреслювалась необхідність диктатури пролетаріату. У результаті цей метод був дискредитований, як і марксизм у цілому, який сьогодні розглядається як одна з ідеологічних політичних течій.

Однак сьогодні немає підстав відкидати метод діалектики як метод наукового аналізу конституційно-правових реалій, оскільки конституційний процес перебуває не в статичності, а в динаміці, розвивається під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Але застосування діалектичного методу як пріоритетного методу аналізу державно-правових реалій не означає, що не можуть застосовуватися інші загальні методи. Є необхідність використовувати можливості, які дають інструментарій інших філософсько-правових систем, у тому числі позитивізм, екзистенціалізм, персоналізм, біхевіоризм тощо. У межах конституційної теорії в перспективі можливе формування в Україні наукових шкіл різних напрямів: школи парламентської поведінки, школи судової поведінки (біхевіористський напрям), нормативістські школи (нормативістський напрям), школи конституційних цінностей (філософський напрям), соціологічної школи, психологічної школи, які набули значного розвитку в країнах західної демократії.

Методологічні підходи при аналізі конституційно-правових процесів можуть бути різні. Але ж важливо, щоб у їх основі були світові конституційні цінності, права людини і громадянина, оскільки найголовнішими методологічними орієнтирами для сучасного конституційного права України має бути утвердження гуманізму, пріоритету прав особи, громадянського суспільства перед державою, забезпечення вільного користування природними правами і свободами людини, їх захист від ущемлення та посягань з боку держави, будь-яких юридичних та фізичних осіб, демократизація конституційного процесу, правової системи України в цілому, а також пра-возастосовчої практики, зміцнення народного суверенітету, становлення суверенітету Української держави, успадкування та використання вітчизняного та зарубіжного конституційно-правового

досвіду.

Одним із головних завдань методології права є подолання економіко-матеріалістичного монізму в підході до аналізу права. Йдеться, звісно, не про заперечення детермінізму, зокрема економічного, і перехід на позиції релятивізму, а про відмову від абсолютизації економічного детермінізму, від протиставлення матеріального та ідеального, про визнання помилковою дихотомії «базис» (первинне, визначальне) і «надбудова» (вторинне, похідне)¹. Суттєве значення мають методологічні принципи права, які проймають всю правову матерію і є орієнтиром для правовиховної роботи, забезпечення правомірної поведінки суб'єктів права, прогресивного спрямування законотворчості, правозастосування і подолання прогалин у праві. Ці загальнометодологічні підходи мають істотне значення для вирішення методологічних питань науки конституційного права України на сучасному етапі її розвитку.

Крім загальних методів аналізу конституційних процесів, ця наука використовує також спеціальні методи, до яких належать: системний, порівняльно-правовий, історичний, метод конкретно-соціологічних досліджень, статистичний та ін.

Системний метод дає змогу розглядати сам предмет конституційного права як цілісну взаємопов'язану систему. Такий же підхід використовується і при аналізі кожного правового інституту, виявленні його ролі не тільки в системі конституційного права, а в цілому в правовій системі держави. На основі системного бачення є можливість визначити місце і роль конституційного права в правовій системі України, висвітлити основоположну роль конституційних засад для нормативного регулювання суспільних відносин. Так, положення основ конституційного ладу мають велике системотворче значення не тільки для конституційного, а й усього законодавства України.

На сучасному етапі в науці конституційного права України суттєво розширюються можливості історичного методу дослідження, який дає змогу виявити тенденції конституційно-правового регулювання суспільних відносин, використовувати позитивний досвід минулого для сучасного державотворення. Наука в історичному аспекті вивчає розвиток конституційних норм і інститутів, виявляє їх зв'язок із суспільними процесами, роль відповідних норм і інститутів у розбудові правової держави в Україні, формування громадянського суспільства, сучасної правової системи. Тому на нинішньому етапі ширше вивчається історія розвитку Конституції України, поточне конституційне законодавство, практика його застосування. Аналізується розвиток конституційного процесу в Україні, який розпочався з утворення першої Конституційної комісії, з прийняття 19 червня 1991 р. Верховною Радою України Концепції нової Конституції України. Різними політичними

угрупованнями були представлені свої варіанти нової Конституції України, були й альтернативні проекти. Окремі положення цих проектів знайшли відображення в Конституції України 1996 р., а деякі досить конструктивні ідеї, положення, концепції, моделі не були втілені в Основному Законі. Вони є предметом вивчення та аналізу. Все позитивне, що було набуто в процесі державотворчого розвитку, має враховуватися.

В історично-правовому і політологічному аспектах дається оцінка ролі Конституційного договору між парламентом і Президентом України для прийняття нової Конституції, забезпечення суспільної злагоди на відповідному етапі розвитку держави та суспільства.

З прийняттям нового Основного Закону України конституційний процес не призупинився, а триває на якісно новій базі. На нього впливають різні гілки влади, політичні угруповання, міжнародні чинники, стратегічні пріоритети України. На сучасному етапі суттєво зростають можливості науки конституційного права України в аналізі державно-правових процесів. Важливою її проблемою є осмислення історії конституційного права дожовтневого (1917 р.) періоду розвитку України} внеску в процес державотворення таких видатних політичних діячів і вчених, як П. Орлик, Б. Хмельницький, М. Грушевський, В. Винниченко, М. Драгоманов, С. Дністрянський, В. Липинський, М. Міхновський та ін.

Метод конкретно-соціологічних досліджень дає змогу науці виявляти суспільну думку щодо розвитку конституційного процесу в Україні, оцінки функціонування відповідних державних інституцій, самоврядних структур, враховувати результат досліджень для прийняття державними органами оптимальних рішень. Можливості цього методу в державно-правових дослідженнях на сучасному етапі використовуються недостатньо. А він дає підстави для підвищення якості законотворчої діяльності, виявлення сприйняття тих чи інших конституційно-правових новацій населенням, відповідними його верствами, різними політичними угрупованнями. Це основа для коригування конституційного законодавства, стратегії конституційного реформування суспільних відносин, внесення обґрунтованих змін і доповнень до чинних законів, інших нормативно-правових актів, виваженості дій законодавчої і виконавчої гілок влади, чіткої визначеності їх позицій при виникненні державно-правових конфліктів.

На сучасному етапі суттєво підвищується значення порівняльно-правового методу вивчення конституційних проблем. Він виявляється в порівняльному аналізі конституційних норм та інститутів. Цей метод є важливим інструментом використання позитивного досвіду, накопиченого в конституційно-правовій сфері, виявлення найбільш ефективних моделей нормативного регулювання. На етапі розбудови в Україні правової

держави, розроблення нової Конституції в порівняльно-правовому аспекті оцінювалось конституційне регулювання відповідних суспільних зв'язків в інших країнах світу. Використання зарубіжного досвіду дає змогу втілювати в конституційну практику України перевірену досвідом століть систему парламентаризму і насамперед побудови парламенту на професійних засадах, поділу влади, політичного, економічного та ідеологічного плюралізму, оптимального регулювання конституційно-правового статусу громадян. Зарубіжні фахівці в галузі конституційного права часто залучались до експертного опрацювання конституційних актів України. Упродовж останніх років цей метод аналізу державно-правових процесів в Україні набув свого розвитку. Однак часто при цьому виявляється дилетантизм, недооцінка вітчизняного досвіду і переоцінка чужого, умов формування відповідних конституційно-правових моделей та інститутів, владних структур. Тому, намагаючись використовувати зарубіжний конституційний досвід, слід враховувати, що деякі ідеї і моделі настільки зумовлені національними, релігійними та історичними особливостями, що їх не можна механічно переносити в іншу правову систему. Те, що добре в одній правовій системі, може не давати віддачі в іншій, і навіть шкодити. Ті чи інші юридичні конструкції, в тому числі конституційного рівня, можуть досить плідно «працювати» на одному етапі розвитку держави і суспільства, але не дадуть віддачі, а то й гальмуватимуть процес державотворення в інших історичних умовах. Це необхідно враховувати в законотворчому і в цілому норма-творчому процесі, в стратегії державотворення.

Тому актуальним завданням науки конституційного права України в методологічному аспекті є проблема пошуку оптимального співвідношення врахування власного і зарубіжного конституційно-правового досвіду. Незважаючи на розширення застосування порівняльно-правового методу дослідження, його можливості далеко не вичерпані.

Статистичний метод допомагає виявляти ефективність конституційно-правових норм і інститутів, відповідних державних акцій, оцінювати їх вплив на суспільні відносини. Наука аналізує статистичні дані і на їх основі робить відповідні висновки. Якнайширше цей метод застосовується при аналізі даних щодо виборчого процесу, проведення референдумів, підзвітності депутатів. Науковий інтерес мають дані про кількість виборчих комісій різного рівня, їх склад, участь виборців у виборах, рівні їх активності, про кількість звітів депутатів перед виборцями, трудовими колективами, кількість відкликаних депутатів, про відсутність народних депутатів України на сесіях, відрядження їх за кордон тощо. Аналізуючи відповідні дані, наука дає рекомендації щодо поліпшення справ, подолання негативних явищ у роботі державних і самоврядних структур, депутатського корпусу, окремих органів державного управління.

Різноманітність методів науки конституційного права України дає їй змогу комплексно аналізувати відповідні відносини, виявляти шляхи підвищення ефективності

функціонування конституційних норм та інститутів, пропонувати оптимальні моделі організації і діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, взаємовідносин між Україною і Автономною Республікою Крим, центром і регіонами тощо. В умовах активізації наукових досліджень в Україні з конституційного права є всі можливості для розширення методологічного арсеналу науки, підвищення її ролі в державотворчому і правозастосовчому процесах.

§ 4. Конституційне право України як навчальна дисципліна

Конституційне право України як навчальна дисципліна викладається в державних і недержавних юридичних вузах, на юридичних факультетах, її обсяг і зміст визначаються навчальними програмами, які розробляються кафедрами і затверджуються вченими радами вузів і факультетів. Як навчальна дисципліна вона має вужчий зміст, аніж однойменна наука, і спрямована на розкриття основних понять і змісту предмета конституційного права України як галузі і науки, висвітлює методологію науки, розвиток науки конституційного права на сучасному етапі, розкриває основні положення вчення про Конституцію; функції, принципи, юридичні властивості Конституції, її мову і стиль, порядок прийняття і зміни, аналізує особливості конституційних норм і конституційних інститутів, дає загальну характеристику чинної Конституції України, розкриває основні положення Конституційного договору між Верховною Радою України і Президентом України, Концепцію нової Конституції України.

До завдань конституційного права як навчальної дисципліни також належить розкриття основ конституційного ладу і його захисту, конституційно-правового закріплення суверенітету українського народу, політичного та ідеологічного плюралізму, народовладдя, конституційної відповідальності, поділу влади і взаємодії владних структур, закріплення верховенства права, роз'яснення положень верховенства

Конституції України, прямої дії конституційних норм, підстави дії на території України міжнародних договорів, конституційно-правових основ проведення мовної політики тощо. Конституція вперше на конституційному рівні закріпила положення про те, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Потрібно орієнтуватись у питаннях щодо конституційно-правового закріплення економічних основ конституційного ладу України. У Конституції України записано, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується, і це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктом права власності українського народу. Від імені українського народу права власності здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. У цих конституційних приписах досить вагомо підтверджується економічний суверенітет України. Причому держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

У навчальному курсі розкривається поняття державних символів України, їх сутність і призначення, характеристика законодавства, що регулює статус Державного Прапора України, Державного Герба України і Державного Гімну України.

Проблема прав людини і громадянина на сучасному етапі набуває дедалі більшого значення як у внутрішньополітичному, так і зовнішньополітичному аспектах. Тому потрібно досить чітко орієнтуватись у даній тематиці, оскільки вона пов'язана з конституційно-правовим забезпеченням прав і свобод особи, розвитком демократії в нашій країні, з формуванням правової держави і демократичного громадянського суспільства. Тому в навчальному курсі з конституційного права України суттєве значення надається питанням прав і свобод людини і громадянина, відповідності конституційного регулювання основ їх правового статусу міжнародним стандартам прав людини, розкриваються принципи конституційного статусу громадянина, тенденції конституційного закріплення основних прав, свобод і обов'язків громадян країни, аналізуються громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права і свободи, механізм їх захисту, особливості правового статусу в Україні іноземців і біженців, гарантії прав національних меншин. Значна увага приділяється гарантованості прав громадян в умовах надзвичайного стану. Дається поняття громадянства, перелічуються категорії

осіб, які є громадянами України, аналізуються підстави набуття і припинення громадянства, громадянство дітей при зміні громадянства батьків, компетенція органів, які беруть участь у вирішенні питань, пов'язаних з громадянством, процедури з питань громадянства. Все це дає широкий діапазон світоглядних уявлень щодо однієї з найважливіших політико-правових проблем сучасності — права і свободи людини та громадянина.

Формування демократичного громадянського суспільства передбачає якісне конституційне регулювання основних його структур. Тому в межах навчального курсу аналізується правовий статус релігійних організацій, засобів масової інформації. Зокрема, висвітлюються права релігійних організацій та громадян, що пов'язані зі свободою віросповідання, розкриваються основи взаємовідносин державних органів і релігійних організацій, статус політичних партій, інших громадських об'єднань, порядок утворення і припинення їх діяльності, правові основи контролю держави за організацією і функціонуванням громадських об'єднань. Аналізуються правове становище засобів масової інформації, їх види, взаємовідносини з державою й особою.

У навчальному курсі розкриваються конституційні засади територіального устрою України. Особливо наголошується на конституційно-правовому статусі Автономної Республіки Крим, на принципах територіального устрою держави.

У межах навчального курсу аналізуються поняття, предмет та види референдумів в Україні, порядок їх підготовки і проведення, визначення підсумків, правові наслідки звичайних референдумів і дорадчого опитування. Висвітлюються поняття виборчої системи і виборчого права, типи виборчих систем у світі, в Україні, розкриваються принципи виборчої системи, порядок призначення виборів народних депутатів України, депутатів місцевих рад, процедури голосування і підбиття його підсумків, умови й порядок проведення повторного голосування і повторних виборів, особливості виборів Президента України.

Аналізуються правовий статус Верховної Ради України, її структура, компетенція, функції, розглядається правове становище Голови Верховної Ради, комітетів, дається загальна характеристика правового статусу народного депутата України, депутатів місцевих рад, їх повноваження на сесіях, у постійних комісіях, у зв'язках з державними і громадськими об'єднаннями, виборцями, розкриваються гарантії депутатської діяльності, відповідальності депутатів. Висвітлюються правовий статус Президента України як глави держави, його компетенція, гарантії діяльності, правове становище Кабінету Міністрів України, місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

У межах навчального курсу аналізуються правовий статус прокуратури України, її завдання і функції, судова влада, система судів, порядок призначення і звільнення суддів з посади, принципи судочинства, компетенція Вищої ради юстиції України, її склад, статус Верховного Суду України. Наголошується на гарантіях незалежності і недоторканності суддів, вимоги щодо претендентів на суддівські посади, акцентується на тому, що професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Зосереджується увага на тому, що вводяться спеціалізовані суди, суддями яких можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів, що ці судді відправляють правосуддя лише у складі колегій суддів.

У навчальному курсі розкривається правовий статус Конституційного Суду України згідно з Конституцією і новим Законом «Про Конституційний Суд України», аналізуються його склад, порядок призначення суддів, гарантії їх незалежності та недоторканності, повноваження Конституційного Суду, юридична сила його актів.

У навчальному курсі аналізуються Перехідні положення, які вперше знайшли відображення в Основному Законі України, їх значення для розвитку конституційного процесу.

Ознайомлення з національним конституційним законодавством відіграє суттєву роль у формуванні демократичного світогляду, патріотичного ставлення до правової системи своєї держави. Це дає змогу краще орієнтуватися в загальнотеоретичних проблемах, розширює політичний світогляд. Опанування цієї навчальної дисципліни необхідне для набуття широкого професійного світогляду, без якого не може бути повноцінного фахівця у сфері юриспруденції.

Контрольні запитання

1. Що є предметом науки конституційного права України, її системи? Які її джерела?

2. Які основні функції науки конституційного права?

3. Які методи науки конституційного права?

4. Яке завдання конституційного права України як навчальної дисципліни?